

Kleio, vakblad voor docenten geschiedenis en staatsinrichting
Maart 2022

De roep om een zondebok
Rampjaren 1672 en 2020 in het Haags Historisch Museum

Robert van Herk is docent en projectmedewerker Haags Historisch Museum

Op het schilderij van Gerrit Berckheyde uit 1690 ziet het Stadhoudelijk Kwartier er vreedzaam uit. De regeringsgebouwen aan de Hofvijver en de Gevangenpoort baden in het warme avondlicht. Enkele ruiters steken de Plaats over. Een rijtuig doorkruist het tafereel. Het kan verkeren. Achttien jaar eerder was deze plek het epicentrum van het Rampjaar, plaats delict van een lynchpartij waarbij Johan en Cornelis de Witt het leven lieten. Slachtoffers van complottheorieën en fake news of...? In de tentoonstelling 'Rampjaar' van het Haags Historisch Museum bezoekt, mogen scholieren die conclusie zelf trekken.

Waar kan het Rampjaar 1672 nu beter belicht worden dan in het Haags Historisch Museum? Weliswaar raakte het Rampjaar de gehele Republiek, de bestuurlijke paniek vond op de stoep van het museum plaats. Het monumentale Doelengebouw waarin het is gehuisvest, bevindt zich aan de Hofvijver, zo'n beetje tussen het voormalige woonhuis van raadspensionaris Johan de Witt en de Gevangenpoort, het gevangeniscomplex van het Hof van Holland waar Cornelis de Witt gevangen werd gehouden en waaruit de broers op die noodlottige 20 augustus naar buiten werden gesleept en afgemaakt. Die Gevangenispoort is overigens, net als het museum, onderdeel van de Stichting Haags Historisch Museum.

Driehonderdvijftig jaar na het Rampjaar vertelt het Haags Historisch Museum het verhaal opnieuw, met topstukken uit de eigen collectie en bruiklenen van musea en archieven uit het hele land. Daarbij doet het museum een poging om orde te scheppen in de paniek en chaos, die de snel opeenvolgende gebeurtenissen van het Rampjaar veroorzaakten. Want hoe konden de broers De Witt, in 1667 na de vernedering van de Engelse vloot bij Chatham toch zo populair, in zo'n korte tijd worden meegesleurd in een maalstroom van tegenspoed en valse beschuldigingen. We maken kennis met de hoofdrolspelers. Johan en Cornelis natuurlijk, en hun tegenstrever, de prins van Oranje, de latere stadhouder Willem III. Trots staren ze ons aan vanaf hun contemporaine portretschilderijen. Johan en Cornelis geloofden in de Ware Vrijheid, een republiek geregeerd door regenten. Willem meende, gesteund door het volk, dat de Oranjes een leidende positie als stadhouder dienden te vervullen. Spanningen dus, maar de portretten stralen rust uit. Het ging in de jaren vijftig en zestig van de 17de eeuw immers goed met de Republiek, ook zonder stadhouder. De jonge Willem wachtte ogenschijnlijk geduldig zijn kans af.

Donkere wolken

Uit allerlei tentoongestelde documenten blijkt dat het Rampjaar niet uit de lucht kwam vallen. In 1670 sloten de Franse koning Lodewijk XIV en zijn Engelse collega Karel II het geheime Verdrag van Dover. Hierin spraken ze af om in de nabije toekomst de Republiek aan te vallen. Daarmee ondermijnde Karel de Triple Alliantie die de Republiek twee jaar eerder met Engeland en Zweden had gesloten, die juist bedoeld was om het machtige Frankrijk in te tomen. Hoewel de Engelse koning ervoor zorgde dat het verdrag slechts bij enkele vertrouwelingen bekend was, lekte het toch uit. Raadspensionaris Johan de Witt kon het aanvankelijk nauwelijks geloven. Hij achtte een bondgenootschap tussen beide landen 'soo verre buyten de waarheydt als het Oosten is van het

Westen'. De troepenopbouw aan de Franse grens met de Spaanse Nederlanden sprak echter boekdelen. De Witt kwam in actie. Later zou hem van alles worden verweten, maar het lukte hem om de vloot van de Republiek tijdig in staat van paraatheid te brengen. Ook probeerde hij, met minder succes, de Staten-Generaal te bewegen om te investeren in het door bezuinigingen verzwakte landleger. En er kwam koortsachtig diplomatiek verkeer op gang: om Zweden aan boord van de Triple Alliantie te houden, om militaire steun te krijgen van de keurvorst van Brandenburg en zelfs om wederzijdse bijstand af te spreken met de voormalige aartsvijand in de Spaanse Nederlanden. Persoonlijke brieven van Johan de Witt zorgen dat we er met onze neus bovenop zitten.

De dreiging van een Franse inval was in zekere zin goed nieuws voor prins Willem. Tegen de zin van Johan de Witt werd Willem III in februari 1672 door de Staten-Generaal benoemd tot Kapitein-Generaal van het Staatse leger. Weliswaar gold de titel slechts voor één veldtocht, maar de rol van de prins was groeiende. Toch had Johan de Witt de touwtjes nog stevig in handen. Nadat Engeland en Frankrijk in april de Republiek de oorlog hadden verklaard, werd op 7 juni tijdens de Slag bij Solebay de gecombineerd Engels-Franse vloot bedwongen. Die triomf was echter van korte duur. Op 12 juni stak een formidabel Frans leger bij Lobith de Rijn over. Er was nauwelijks weerstand. Het landleger onder leiding van prins Willem moest zich ijlings terugtrekken. Stad na stad viel in handen van Lodewijk XIV en ondertussen hielden ook de bisschoppen van Munster en Keulen huis in Overijssel.

Hoe kon dit gebeuren? Een deel van het volk riep om een zondebok... nee, twee zondebokken: Johan en Cornelis de Witt. In de tentoonstelling getuigt een explosie aan pamfletten uit het Rampjaar van deze lastercampagne. De overgrote meerderheid is gericht tegen de broers De Witt. Zij zouden het land aan Frankrijk hebben verraden, geld achterover hebben gedrukt, het landleger verwaarloosd... Cornelis zou zelfs een aanslag op de prins hebben geraamd. Hoe dat afliep, is bekend en wordt met een veelvoud aan objecten, maar ook met filmbeelden opnieuw verbeeld. Dat het Haags Historisch Museum in het bezit is van twee macabere relikwieën, namelijk de tong van Johan de Witt en een vinger van broer Cornelis, maakt het verhaal alleen maar indringender.

De roep om een zondebok en de verwarrende stroom aan oprechte en verzonden berichten komen ons bekend voor. Dat is ook de reden waarom het Haags Historisch Museum besloten heeft om niet alleen het Rampjaar te belichten, maar ook een ander crisisjaar, namelijk 2020. Het jaar waarin corona de kop opstak. Een totaal andere indringer in een totaal andere tijd met een totaal andere regering, maar zijn er toch gebeurtenissen in beide jaren die vergelijkbaar zijn?

In een tweede zaal worden 1672 en 2020 naast elkaar gezet met hun eigen objecten, feiten en infographics. Anonieme tweets met laster, bedreigingen of complottheorieën naast pamfletten uit de 17de eeuw. Zo zijn er meer analogieën die de bezoekers zelf mogen ontdekken. Het museum trekt geen conclusies, maar zet wel aan het denken. Wat doet desinformatie met vertrouwen? Wat doet dreiging met bestuurders? En kan een crisis wel zonder zondebok? Zo wordt 'Rampjaar' meer dan een hervertelling van de gebeurtenissen in 1672. Het biedt naast boeiende objecten vooral stof tot nadenken en een plek waar straks leerlingen uit het primair en voortgezet onderwijs via een 'rampzalig' schoolprogramma aan de slag kunnen met thema's als burgerschap en mediawijsheid. Er liggen immers nog genoeg rampen in het verschiet.

Anno 2022 ligt de Plaats er weer net zo vredig bij als op het schilderij van Gerrit Berckheyde. Vrediger zelfs, want de wipgalg waar de lijken van de broers De Witt aan hingen, is verdwenen. Winklend publiek, dwalende toeristen en een enkele politicus passeren de Gevangendoor. Na een bezoek aan 'Rampjaar' besef je dat het kan verkeren.

Lesstof tot nadenken

'Rampjaar' zet scholieren van 2 juli tot en met 13 november aan het denken in het Haags Historisch Museum. Meer informatie over het schoolprogramma vindt u op: www.haagshistorischmuseum.nl
En in het kader van mediawijsheid: volg op Twitter ook @therealjohandewitt1672 en zijn reagerende trollen.